

HÄRDERUP

I Härderup finns inga fornfynd från människan före yngre stenåldern, men vid uppodling av Härderup 22:1 (ek. kart. 1973) hittades där ett fåtal spetsnackiga och slipade stenyxor, 5000-åriga, just från yngre stenålderns döstid. Även fanns en slipsten där av kvartsit, 4—5 decimeter lång, som använts för slipning av stenyxor. Härderups jord har sålunda trampats av människor för 5 000 år sedan.

Härderups by började utveckla sig vid en liten å, som bildats av många små bäckar kommande från mossar och kärr på Linderödsåsens sluttning mellan Långaröd och Västerstad. Troligen uppodlades först en mindre yta. I ådalen fanns vatten och betesmarker till husdjuren. Ett torp byggdes av någon från en närliggande by, sannolikt Frenninge. Kanske hette nyodlaren något på Hård eller Hart? Och så blev det Hårds torp — Härderup? Eller kanske den hårda och svårödlade marken där gav anledning att kalla det ett hårt torp? Detta var någon gång före år 1 000 då de flesta byarna i Skåne fick sina namn.

Under medeltiden utvecklade sig byn på sedvanligt sätt. Genom nyodling och hemmansdelningar uppkom en by, som enligt kartor år 1700 och 1832 visar cirka 10 gårdar och 6 gatehus i en rad vid en bygata längs med ån. De närmast byn liggande markerna var uppodlade till åker eller äng i oregelbundet kantiga stycken (inägor), väl omgärdade med stängsel av ris eller sten. Alla dessa odlingsdelar var vardera uppdelade i lika många delar, som byn hade jordägare i storlek allt efter respektive jordägares mantal. Härderups by hade intill laga skifte 361 tegar på en inägoareal av cirka 440 hektar. Av dessa var cirka 110 hektar riktigt odlade, resten var äng eller gatumark.

Bygatan mynnade ut i den kilformade, omgärdade fädriften, som ledde ut till byns utmark, vilken vidsträckt omgav inägorna och gränsade intill omgivande byars utmarker. Av utmarken var endast cirka 1 % odlad i form av inhägnade "lyckor" med tillfällig åker eller äng. Härderups utmark år 1700 låg till $\frac{1}{3}$ på sandstensmorän, beväxt med gles bokskog, $\frac{2}{3}$ av utmarken låg på moränlera utan egentlig skog, men väl med enstaka träd av bok, ek, hassel, björk, vide, al, hagtorn, slån och apel samt vidder med ljun, enebackar, sura alkärr samt sten i massor.

Byn hade även mossmark, Härderups mosse, för torvupptagning, där varje gård hade och förresten fortfarande har sin andel.

Utmarken gav byn timmer från högsbogen, ved till husbehov, virkesträ, ris till inhägnaderna och taktäckning med halm samt kvistar och blad genom så kallad hamling av träden till vinterfoder åt husdjuren.

Härderup 1832

Dessutom och främst gav utmarken mulbete åt byns nötkreatur från tidig vår till sen höst och till byns hästar året runt samt föda åt ollonsvinen i högsbogen av bok och ek. Denna skogs värde räknades i antalet ollonsvin den kunde föda. Enligt uppgift 1—4 svin per hektar skog.

Kreatur och getter hindrade genom avbetning skogens återväxt i utmarken och gav kala en- och ljungmarker, men ollonsvinen gynnade skogens återväxt. År 1704 omtalas att hästarna, (skogsögen), gick i utmarken året runt. I storm och oväder sökte de skydd i täta busksnår eller i värsta fall hemma på bygatan, där alla byns smådjur höll till. Det var höns, gäss, får och grisar. Unghästarna var inte i hus före 4 års ålder. Denna hästuppfödning skapade en ras av små, oftast brunsvarta, starka och härdiga hästar. Dessa så kallade färsinghästar uppgavs överträffa alla andra svenska hästar i styrka och uthållighet.

Varje gård hade cirka 2 hästar, 1 ox och 2 kor vardera. Intill genomförandet av laga skifte brukades i byn så kallat ensäde, det vill säga hela åkerarealen besåddes varje år. Senare kom treskiftet i bruk med tre kringgårdade vångar, varav 2 besåddes varje år medan den tredje i tur och ordning låg i träda, som betades av kreaturen.

Före laga skifte odlades vårråg, korn, havre, potatis, rovor, lin och humle. År 1805 angives råg och havre ha givit 2-3-dje kornet och korn 3-5-te kornet. År 1700 fanns i Härderup flera gårdar med humleodlingar.

De flesta gårdarna odlade i "haven" köks- och kryddväxter, samt hade fruktträd med äpplen och plommon.

Många gårdar hade skvaltkvarn i bäcken för husbehov.

Kolning av trä i utmarken brukades och kolet försålde liksom ved till Andrarums alunbruk samt till kalkbränningen vid Bjärsjölagård. Svarta kolbottnar från denna tid fanns vid uppodling av Härderup 22:1 (ek. kart. 1973).

Som binäring i Härderup omtalas år 1700 tillverkning av hjul av bokträ.

Moränleran här och var gav lera användbar till byggande av "klinehus" och till att forma tegel, som enbart saltorkades och användes för husbygge.

Endast en väg finns markerad på kartan år 1700. Det är vägen från Frenninge och vidare mot Starrarp och sedan Östraby respektive Bjälkhult.

Efter genomfört laga skifte 1832 med utflyttning av gårdarna i utmarken revs de gamla gårdarna i byn, utom de två kronoboställena. All jord utskiftades och nya gårdar uppfördes. Utmarkerna uppodlades, nya vågar anlades till alla de nya gårdarna och markerna utdikades. Detta fick till följd ökade skördar. Åkerarealen användes på 1870-talet till höstsäd cirka 10 % av arealen, vårsäd 39 %, potatis 6 %, rotfrukter 5 %, vall 25 %, blandsäd 1 % och resten låg i träda.

Av betydelse för Härderup var att i byn låg två kronoboställe, ett fanjunkarboställe och ett pistolsmedsboställe. De blev sedan sammanslagna. Till boställena hörde över 100 hektar odlad mark och en stor del av utmarken i nordost där gammal, mogen bok- och ekskog växte tillföll bostället. Denna skog fick kvarstå länge och utgjorde kärnan i Härderups-hults skogar. I de gamla träden bodde stora mängder hålbbyggande fåglar, hackspettar, ugglor, kajor, starar, talgoxar, mesar och flugsnappare. Dessutom fanns många ekorrar, som härjade i hasselskogarna och gårdarnas fruktodlingar.

Gran och fur saknades i Härderup, men planterades sedermera.

Vi skall nu göra en färd genom Härderup och få ytterligare glimtar ur byns historia.

Vi kommer från Rönås och färdas på en mycket gammal härväg, som leder oss fram till den nya bron över ån. Ett hundratal meter motströms finns vid åbrinken tydliga rester av den gamla benstampen, en kvarn där djurskelett maldes för djurfoder, benmjöl.

"Täckaren" Anders Nilsson under arbete i Hårderup 21:1.

Framåt vägen, uppe på åbrinken ligger en övergiven statarbostad av senare datum, men härintill låg en gång pistolsmedsbostället med en sex- eller åttakantig vapensmedja utanför den kringbyggda gården.

Vi befinner oss nu i hjärtat av Hårderups gamla by där nu enbart före detta fanjunkarbostället finns kvar och numera heter Hårderups gård.

Från Hårderup kom socknens äldst kände riksdagsman Niels Magne som var med när skåningarna för första gången skickade ombud till riksdagen i Stockholm 1662.

En stor del av byn ödelades vid en eldsvåda 1831 och då passade man

Kvastbindare Nils Andersson "Lenke".

på att genomföra laga skifte. Ännu finns brandskadat timmer från branden i en långa tillhörande Hårderup 29:1 (ek. kart. 1973).

Hårderups boställe har litterär anknytning. Viktoria Benedictsson bodde hos sin syster och svåger här en tid innan giftermålet i Hörby. Fritjof Nilsson Piraten har i intervju beskrivit Hårderups boställe som sitt andra barndomshem, där han tillbringade flera sommarlov. Vi vet att dessa somrar i Hårderup satte spår i hans författarskap.

Vi gör sedan en kort avstickare mot Frenninge för att se på det så kallade Tunnbindarhuset. Tunnbindaren flyttade själv detta hus från dess ursprungliga läge i Frenningebergs skog ner hit med hjälp av rullande stockar.

Arbetslag vid grävning av kanalen väster om bokskogen i Hårderupshult 1932.
Fr.v. Elof Nilsson, Sven Andersson, Karl Nilsson, Ernst Tranström, Per Nilsson,
Emil Björkvist och Nils Andersson.

Om vi nu vänder mot Starrarp, så kommer vi till Mossahused. Det har i alla tider varit föremål för krokiga tillbyggnader, som gjort att det även kallas för det "krogeda hused". Här har många originella och framförallt fattiga människor bott i de olika lägenheterna. Namn som Halta Hilma och Domme Nels lever fortfarande i äldre bybors medvetande och bakom namnen döljer sig människor, som levde längst ner på den tidens samhällssteg. En belägenhet som de var långt ifrån ensamma om.

I slutet av 1800-talet hade en del tattare bosatt sig i Mossahused. Ortsbefolkningen var inte särskilt förtjusta i dessa "nabo", som inte ansågs helt ärliga. Tattarna hade emellertid häst och vagn. Vagnen stod utanför huset, lastad med en hel del av deras bohag. De båda ynglingarna dragon Ola Lindstrand och Johannes Persson var mycket företagsamma.

En natt satte de sina träskor vid mossen och gick tysta upp till huset. Därifrån drog de vagnen åt vägen, allt fortare, för att mitt i mossen tippa vagnen upp och ner. På den tiden var mossen inte utdikad, utan var tidvis nästan en sjö. Dagen efter sågs tattarna fiska upp sina tillhörigheter

Träskomakare Måns Svensson i Hårderup omkring 1920. Familjen bodde även en tid i Möllehuset vid Starrarpskvarn.

ur det svarta mossvattnet. Därefter försvann de snart från orten. De båda bröderna blev mycket hedrade för sin insats, som kanske inte var fullt laglig.

Från mossen hade bostället ursprungligen sammanhängande mark ända in till Vallarums gräns i Hårderupshult. Gårdarna som finns här nu var länge torp under bostället, men har efterhand friköpts.

Vi beger oss nu in mot Hårderupshult. Andra gården på denna väg kallas Dammen. Orsaken är att den byggts vid den forna dammen, som försåg den gamla byns skvaltkvarnar med vatten.

Efter några hundra meter delar sig vägen. Först tar vi åt vänster och har då strax en gård åt höger. Den kallades förr Paradiset, emedan gårdens grundare, Nils Nilsson i samband med uppodling av markerna på 1870-talet även anlade en vacker park, som smälte in i den omgivande naturen på ett sällsamt vackert sätt. Nils Nilssons yngste son Hjalmar

Musikkår i Hårderupshult på 1920-talet.

Frendel har i stor utsträckning formulerat den första delen av denna historik över Hårderup.

I det nordvästra hörnet av ägora till Paradiset låg till nyligen ett litet hus, som i början av 1900-talet beboddes av en originell man, som kallades Lenke.

Nu åter mot landsvägen genom Hårderupshult. Innan vi når landsvägen bör dock påtalas den begravningsplats, som en gång i tiden blev uttagen för byns räkning i händelse av pest. Den finns strax söder om vägen i hållan ner mot bäcken.

När vi nått landsvägen, så har vi rakt fram det lilla småbruket där en Anderberg på 1890-talet bedrev privat lantbruksskola. Senare bodde fjärdingsman Palmkvist där. Det hände att han i bara nattskjortan fick ge sig ut för att försöka avvärja bråk mellan rusiga pågar, som var på hemväg från Hårderupshults dansbana.

Vi kommer sedan igenom bokskogen, som till största delen ägs av Domänverket. En bit norr om skogen fanns Hårderups affär. Den grundades på 1800-talet av Hanna Saxberg. Därefter kom en som hette Jönsson. Sedan Hilding och Signe Persson och slutligen Olle och Hillevi Olsson, som även drev en bilverkstad i samma fastighet. Affären upphörde 1966 och bilverkstaden 1981.

I gränsen till Starrarps Ora finns ett hus, som användes som ungdomsgård under 1970-talet.

Medan den västra delen av Hårderup alltid dominerats av enbart jordbruk med några större gårdar, så har den östra, Hårderupshult, dominerats av småbruk och hantverkare av olika slag.

I Hårderup finns mycken vacker och ibland sällsam natur. Från de kala och steniga betesmarkerna i väster, via de mjuka och kulliga fäladsmarkerna i mellersta delen till den vackra och mäktiga bokskogen i öster, kan den som inte är blind för naturens skönhet få många skiftande upplevelser.

Minnat av en ljum midsommarafton med musik och feststämning under ljusa grönskande bokar gav en gång hårderupsbon Hjalmar Nilsson, senare Frendel inspiration till några dansmelodier på fiol. Till en av dessa, en vals, skrev han ner följande versrader.

Midsommarns urgamla kult,
solens och blommornas fest,
firas som alltid förr bäst
inne i Hårderupshult.

Svartlockig yngling var där
alla små flickors idol.
Flickan, som spelte fiol
var varje gosse så kär.

In under bokgrönskan rar
tonar en smekande vals.
Armar om midja och hals
slingra de dansande par.

Midsommardansen för fullt
svingas som förr även nu.
Mången har funnit sin fru
allt uti Hårderupshult.